

ЛИБЕРАЛНИ ПРАВАЦ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА ЕКОНОМСКУ МИСАО У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ

Снежана Љ. Крстић

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Предраг В. Јовићевић

Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд

Роса М. Анџић

Алфа Универзитет, Београд

Либерална економија слободног тржишта, заснована на немешању државе у област економије, у Србији се појављује у 19. веку, у време Првог српског устанка, најпре као политичка, а затим и као економска идеја. Ове идеје биле су присутне и у Сретењском уставу 1835. године. Почетком 19. века, одређивши се за повратак у европски цивилизацијски круг држава, од којег је била одвојена отоманском окупацијом, Србија коначно постаје део европског политичког, економског и културног простора. У економском погледу у Србији се тада јављају прве идеје либерализма и вулгарне политичке економије. У раду се наводе гледишта неколико најзначајнијих аутора из тог времена, као и основне концепције либералних идеја и њеног вулгаризовања.

Кључне речи: *либерализам, политичка економија, вулгаризам, слободна конкуренција, приватна својина*

Увод

Основне идеје либерализма прво се срећу у развијеним европским државама, у Енглеској и Француској, и то у периоду од краја 18. до краја 19. века. По овим идејама друштво треба препустити слободном развоју без интервенције државе. Улога државе само је у заштити слободне конкуренције и приватне својине, и она не би требало да има привредне функције. У фокусу разматрања су потрошач и његова одлука о куповини, што приморава произвођаче да производњу прилагоде потрошњи. Либерализам треба да обезбеди оптималну и економичну производњу и најрационалнију алокацију фактора производње. Слободна иницијатива учесника у тржишној привреди, лични интерес и максимизација добити представљају основне принципе либерализма. Маркс је целу буржоаску економију после Смита, Рикарда и Сисмондија назвао вулгарном грађанском економијом. За разлику од њих, вулгаризатори се баве описивањем појава, тј. њиховим спољним

манифестацијама, бране интересе владајуће класе и вулгаризују већ откривене истине са намером апологетике капиталистичког система.

У првој половини 19. века концепције о слободној трговини у Србији преузете су од енглеске и француске вулгарне политичке економије. У Србију су ове идеје уносили трговци, банкари и учени људи који су се школовали у иностранству. До захтева трговаца за економским либерализмом довела је апсолутистичка политика кнеза Милоша, оличена у грубим методама акумулације капитала. Борба за либерализам значила је за Србију борбу за економско и политичко осамостаљење од Турске. У Србији је продор либералистичких идеја каснио за развијеним европским државама. Битни предуслови за нове идеје јесу развој мануфактуре и трговине, тако да је продор ових концепција у Србију омогућен четрдесетих година деветнаестог века. Уместо камерализма, као економске политике која се заснива на развоју националне економије и остваривању спољнотрговинског суфицита, у Србији доминирају концепције вулгарне политичке економије, које се примењују у пракси и предају на универзитетима и различитим образовним институцијама, о којима се расправља у академским круговима.

Имајући у виду трговинску зависност Србије од Аустрије, почињу да се траже нове трговачке везе са другим земљама, нарочито Француском и Енглеском, које би услед слободније конкуренције подизале цене српских извозних производа и онемогућавале монополе трговине. Јаче везе са развијеним земљама значиле су нова тржишта, развијање мануфактуре и трговине, једном речју општи индустријски напредак. До 1878. године, када је Србија добила независност на Берлинском конгресу, либералистичке идеје биле су доминирајуће. Требало је ослободити Србију прво политичке, а затим и економске зависности од Аустрије, пре свега привреду и трговину од страног утицаја. Све то утицало је и на економску мисао, која је негована у Србији и очекивано била под директним утицајем земаља са којима су јачале трговинске везе.

Аутори који радовима доминирају у економском животу Србије у 19. веку и који ће бити приказани у овом раду представљају и зачетнике либералних идеја које у одређеним моментима бивају вулгаризоване, али ипак на свеобухватан начин представљају покушај успостављања темеља слободне трговине.

Милан Миловук

Милан Миловук¹ био је вишеструко образован човек. Најзначајније његово дело „Начела науке о трговини” написано је 1861. године. Поред овог дела написао је и „Српску стенографију” и „Трговачко књиговодство”. За дело „Начела науке о трговини” професор Лазар Пејић каже: „Ово дело требало је, у првом реду, да послужи као уџбеник ђацима средњошколског узраста и трговцима у пракси. Иако није достизало највиши ниво научне обраде тога времена, дело је у знатној мери утицало

¹ Рођен је у Пешти 1825, где је завршио правне и камералне науке. После завршетка студија радио је у Румунији неко време. У Београду је у периоду од 1855. до 1859. године предавао у топчидерској Ратарској школи. Био је и директор и професор Трговачке школе.

и на економску мисао и економску праксу Србије шездесетих година 19. века”. [1] У својим економским концепцијама Миловук разматра проблематику пољопривреде, занатства, индустрије и мануфактуре за које каже да су битни за развој трговине. За ондашње услове добро је резоновало да треба извозити производе више прераде, а увозити сировине. Што се увозних и извозних царина тиче, Миловук је сматрао да треба увести царине на луксузна добра, а код егзистенцијалних добара да их треба укинути. Поред тога што је био либерал, код њега налазимо елементе протекционистичке политике, који су нарочито били изражени код царина. Царине треба да донесу држави приход и да контролишу увоз. Царински систем треба да буде свакоме разумљив, јасан и једноставан.

Миловук се залагао за трговину производима а не вредносним папирима. Пореска политика треба да стимулише производњу, с тим да порези не смеју бити превише високи. Трговином земља треба да извуче максимум од себе, чиме ће повећати богатство.

Посебну пажњу Миловук посвећује новцу, који је, по њему, прва потреба у трговини. Код науке о новцу треба имати у виду: новац уопште, размеру злата према сребру, банке и акције, обрт и циркулацију новца, кредите, новац разних држава и његову „равну” вредност. Разматрајући размере злата и сребра, Миловук каже да при обрту злата треба знати колико се злата или сребра може добити за неку робу. Када би злато или сребро било потпуно чисто најлакше би се могла сазнати кантарска вредност. Међутим, потпуно чисто злато и сребро доста је мекано да би се употребљавало као монета, тако да се схватило да при ковању монета од злата и сребра треба додати неки метал да би оно било постојано и чврсто за промет. Као додатни метал најчешће се употребљавао бакар. Следећи узрок додавања бакра у монете злата и сребра била је наплата трошкова ковања. Код злата и сребра мора се водити рачуна о чистоћи и тежини ових племенитих метала. У време када је Миловук писао о монетама, њихова тежина се одређивала најчешће холандским асима. У Немачкој је мера за златне и сребрне монете била келнска, а у Француској и Холандији троаска марка. По тежини једна марка злата имала је 24 карата, а једна марка сребра 16 карата. Трошкови израде монете урачунавају се у вредност новца. Тако је Француска издавала сваку златну и сребрну монету по 81/5% скупље него што је куповала злато и сребро у чистом облику.

Миловук је, обрадивши разна економска питања, и дајући своје теорије о њима умногоме допринео развоју економске мисли у Србији. Као и већина либералних економиста који су имали прилично напредна схватања у време када су полако напуштани камералистички принципи, и Милан Миловук даје доста заокружене и праксом поткрепљене теорије. Миловук је велики део својих истраживања посветио новцу. У његово време нарочито велика дилема постојала је на линији биметализам – монометализам. Критиковао је кварење новца мешањем злата и сребра са бакром, бронзом и сличним металима. Миловук је сматрао да је за вредност монете и валутног курса битна чистоћа и тежина племенитог метала у јединици монете. За развој новчаних концепција важна је и Миловукова анализа банака, као и улога и место менице у платном систему.

Комбинација политичког либерализма и државне интервенције код Уроша Миланковића

Либералистичке концепције и вулгарну економију заступали су многи српски економски писци. Они су својим концепцијама и ставовима дали значајан допринос економској мисли у српским земљама. Поред осталих, треба посебно поменути Уроша Миланковића.² Сматра се да је Миланковић доста контроверзан писац који је у области економије заступао камералистичке ставове и интервенцију, а у политичком погледу био је либерал. Залагао се за активан спољнотрговински биланс који би се остварио меркантилистичком политиком, а на унутрашњем плану најприхватљивији би био економски либерализам. Да би спољнотрговински биланс земље био активан морала се развити производња и ти производи понудити иностранству. Његов либерализам нарочито долази до изражаја у критици монопола и привилегија. „Док се у спољној трговини залагао за оштру државну интервенцију, Миланковић је сматрао да унутар домаће привреде треба да влада либерализам и слободно предузетништво, али прихватајући кантовски либерализам, он одбацује егоизам у економским односима, који се као начело јавља код класичних економиста крајем 18. и почетком 19. века, и касније код вулгаризације класичне политичке економије и сматра да је поље дејства конкуренције ограничено и да појединци у привредном животу морају усклађивати међусобне економске интересе.” [2] Да би дошло до економског напретка треба снизити царине и порезе, и повећати тражњу и производњу. Извоз примарних производа имао је да се употреби за увоз машина и изградњу фабрика, а требало је створити услове за кредитирање индустрије.

Теорија новца била је доста заступљена у Миланковићевим анализама. Урош Миланковић био је један од првих српских економских писаца који је анализирао кредитно пословање, банке и златну подлогу валуте. „Тко с овим акцијама шпекулира, тај мора у трговини светској код куће бити, и тако се мање више рађа аристократија или освојеније посла и капитала у мери новца.” [3] За разлику од меркантилиста који сматрају да новац настаје у промету, у нееквивалентној размени Миланковић је сматрао да треба оплодити капитал и рад и повећати производњу, јер је у њој извор богатства. Фокус збивања он преноси са промета (меркантилизам) на производњу (либерализам), која је, према њему, извор богатства.

² Миланковић је по образовању био филозоф и публициста. Следио је идеје Хегела, Шелинга и Фихтеа. Био је либерал и следбеник Вука Караџића у политичком погледу. Његово најпознатије дело *Наше време* издато је под псеудонимом „Светољуб” 1847. године у Београду. Рођен је у Даљу 1800. године. Права је завршио у Бечу. Бавио се филозофијом, писао је о политичким, националним и књижевним питањима Срба у Угарској. Био је народни просветитељ и судски официр у разним местима у Угарској. Умро је 1849. године.

Чедомиљ Мијатовић

Као економски писац, књижевник, политичар и државник, Мијатовић³ се сматра доста контроверзним економским писцем и политичарем друге половине 19. века. Залагао се за ширење трговине и укључивање Србије у међународну поделу рада. Критиковао је неповољну конкурентност српске робе, пре свега због извоза пољопривредних производа и увоза индустријске робе. Многи економисти сматрали су да је Србија сиромашна земља и да мора развијати индустрију. Међутим, неповољним царинама није се могла штитити домаћа индустрија. С обзиром на аустријски монопол спољне трговине, царине нису могле да штите индустрију, па се прешло на повластице и концесије. Наиме, „монопол дан једном домаћем предузећу спречавао је појаву сличних предузећа у самој земљи, али није спречавао страна предузећа да својим нижим ценама туку монополисаном предузеће чак и на нашој властитој пијаци. Ако се унутрашња утакмица могла сузбити давањем монопола, спољашња утакмица могла се сузбити само увозним царинама, а ми (тј. Србија) те царине нисмо имали права установљавати како смо хтели. Сам собом, систем концесија који је влада усвојила и недостатку увозних царина, није био у стању изазвати цветање наше индустрије”. [4]

Књижица „О условима успеха”, написана 1892. године, била је намењена трговцима и трговачкој омладини. Књигу Мијатовић започиње речима: „Покрет који се међу младим трговцима и трговачком омладином од последњег времена опажа, испунио је и мене радом и новом надежом да за српски народ свиђу бољи дан” [5]. Своје теорије Мијатовић је изложио у делима „Извод из политичке економије” и „Предавањима из политичке економије”. У првом делу тежио је да се надовеже на гледишта Косте Цукића и Владимира Јовановића. У другом делу је заступао је теорију трошкова производње, истичући да је производња основни проблем и да са њом треба започети анализу. Значај капитала као фактора производње Мијатовић види у томе што је капитал оруђе којим човек савлађује спољну природу и овладава њоме. Рад дефинише као „покретање у мишићној и нервној сфери организма човека”. [6] Мијатовић одбацује разликовање рада на физички и умни, јер каже да ниједан не може постојати сам за себе. Истиче типично вулгарну тезу да је сваки производ резултат деловања сва три фактора производње. Мијатовић прави разлику између употребне и прометне вредности, сматрајући да је употребна вредност услов прометне вредности. Цена се разликује од прометне вредности, а вредност се изражава у трошковима производње.

Мијатовић прихвата Сејов закон тржишта, сматрајући да су кризе немогуће, јер се роба неће продавати по минималним ценама. У својим општим појмовима Мијатовић даје низ вулгарних дефиниција економских категорија. Једна од њих је дефиниција богатства: „Богатство је велико имање, особито кад сравњено с другим велико изгледа” [6].

³ Рођен је 1842. године у Београду. Био је министар у влади Јована Маринковића, присталица династије Обреновић и лични пријатељ краља Милана, добар дипломата али сувише страначки настројен што се унутрашње политике тиче. Био је министар спољних дела и посланик Србије у Лондону и Цариграду. У периоду од 1865. до 1869. године предавао је политичку економију на Великој школи. Умро је у Лондону 1932. године.

Мијатовић је био врло заслужан за увођење динарског система у земљу и унификацију валуте. Скупштина је 1873. године донела „Закон о ковању српске сребрне монете”, где је динар установљен као новчана јединица, а садржавала је 100 пара. Србија је под Мијатовићевим утицајем ушла у „Латинску унију”, а динар је имао паритет један према један према валутама: Италије, Француске, Швајцарске и Белгије. Како вазалним државама није било дозвољено да кују свој новац, Турска се успротивила Мијатовићевом сребрном динару. Међутим, после добијања независности Србија кује и златни новац. Док је Мијатовић био министар финансија јавиле су се извесне тешкоће. Пре свега, новчана криза у Аустрији која је, као што је познато, била највеће тржиште за српске извозне производе, затим немогућност добијања кредита за смањење буџетског дефицита, а касније и Бонтуова афера при изградњи пута Београд – Ниш. Краљ Милан имао је велике трошкове, што је повећавало дефицит буџета, а Мијатовић, као његов лични пријатељ, није могао да се одупре његовим захтевима.

Чедомиљ Мијатовић утицао је на оснивање Привилеговане народне банке Краљевине Србије. Био је врло образован и оригиналан човек. Као економски писац и књижевник утицао је на интелектуални живот Србије. Његова предавања на Великој школи била су врло посећивана. Јак утицај имао је на трговачку омладину. Међутим, политички није био довољно принципијелан. Што се економске проблематике тиче Мијатовић је често остајао на површини ствари, уосталом као и сви вулгарни економисти. Његове заслуге су у увођењу динарског система и оснивању Привилеговане народне банке. Његово дело није обогатило дело Косте Цукића, као што је сам желео. Многи сматрају да је оно значило чак корак назад. Он се задржао на површини економских појава у својим анализама, описивао их је, класификовао и вулгаризовао.

Коста Јовановић

Јовановић⁴ је био контроверзан писац и либерал који, по потреби, одступа од својих начела и тражи државну интервенцију. Као и сви просветитељи није се бавао суштином појава већ њиховим описивањем.

Типично дело вулгарне економије представља Јовановићева „Популарна народна економија”. Јовановић иступа као присталица манчестерске школе, и у економској анализи полази од анализе производње. У његовим разматрањима присутна је подела рада и слободно деловање тржишта. Био је присталица пореских реформи и пропорционалног опорезивања. У књизи „О преиначењу или уређењу пореске системе” описује порески систем у којем влада хаотично стање и да би требало извршити одређене промене. До тада су постојали: бећарски данак, главница, чиновнички данак и харач. Основни порез била је главница која је износила 5 талира. Бећарски данак су плаћали нежењени, а на имање се плаћао чиновнички порез. У Србији је за време уставобранитеља оствариван буџетски дефицит. Чиновнички систем био је прескуп за малу земљу каква је била тадашња Србија.

⁴ Рођен је 1832. године. Гимназију и Велику школу завршио је у Београду. Политичку економију студирао је у Немачкој, у Берлину на Hoch Handels-schule. Био је професор народне економије и политичке рачунице на Великој школи.

Јовановић је покушао да оствари пореске реформе, да покрије буџетски дефицит и да смањи државни дуг. До тада је примењивано једнако опорезивање. Је Желео је да уведе пропорционално опорезивање, сматрајући да свако треба пропорционално да сноси терет опорезивања и то према теорији жртве у корист државе. Основа опорезивања треба да буде имовина. Порезима треба да се обухвати имовина грађана, рента од земљишта, камата на капитал и предузетничка добит. Иако није уочио да је прогресивно опорезивање боље и праведније од пропорционалног, његови ставови били су доста напредни. У истом делу Јовановић наводи да пад куповне моћи становништва нема великог утицаја на животни стандард, јер су у то време приходи расли брже од пада куповне моћи. „Док је тридесетих и четрдесетих година било тешко доћи до новца, 1860. године било је лакше видети дукат него талир, па скок цена није тако значајан. Очигледно је да је и он као и други економисти ове школе заступао квантитативну теорију новца.” [1]

У делу „Народна економија за сваког” навођена су разматрања о новцу. Новац је мерило цене и средство размене. Кује се од злата и сребра и користи као мерило вредности. Новац убрзава обрт добара. Осим вредности, Јовановић код новца уочава и унутрашњу вредност. „Кад у некој земљи новац изгуби од своје вредности, јер га има много то је онда хрђаво за раднике и оне који живе од утврђене плате, јер све морају скупље да плаћају.” [7] Видимо да Јовановић запажа да већа количина новца у оптицају доводи до пада његове вредности (инфлација), и да тиме губе слојеви становништва са фиксним дохоцима. Он, такође, сматра да увећавање јавног богатства доводи до увећања надница. Капиталисти губе кад вредност новца опада, јер кад им се новац врати, има мању вредност. Дужници који су узели новац на зајам са дугим роком имају користи. Јовановићева теза да се умножавањем новца умножава и богатство земље била је прихватљива с обзиром на важећи златни стандард. Анализирајући проблематику новца у Србији, закључује да проблеми настају услед „нагле умножености новца без равномерне умножености стварних добара”. [7]

Јовановићеве преводи страних аутора били су много познатији од његових радова. Његове расправе о фискалним проблемима у Србији, иако су биле врло напредне и квалитетне, остале су у засенку његових превода. Јовановићеве радови типични су за либералну економију, а преводи за вулгарну политичку економију. Јовановић је желео да докаже да новац није једини облик богатства народа, као што су то сматрали меркантилисти.

Алекса Спасић

Један од великих српских економиста Алекса Спасић⁵ је у области економске теорије остао доследан грађанском економском либерализму Смита и Рикарда. Био је образован човек и одлично је познавао модерну економску европску литературу 19. века. При анализи вредности Спасић је заступао варијанту теорије вредности Адама Смита. По његовом мишљењу, капитал је стожер политичке економије и служи стварању богатства. Такође, сматра да се капитал рађа са племенитим металима и оп-

⁵ Спасић је рођен 1831. године. Био је први гувернер Српске народне банке, једно време министар финансија и заступник министра народне привреде и члан Српског ученог друштва. Службовао је у представништвима у Лондону, Паризу, Бечу и Букурешту. У иностранству се формирао као економски мислилац и стекао богато практично искуство, које је преносио у своју земљу.

штом робом. „Са развојем робне производње, појавом новца и растом органског са става капитала расте и потреба за кредитима. Из трговачког капитала издваја се финансијски капитал (кредитни капитал) који постоји независно од осталих капитала и добија водећу улогу у друштву. Капитал се налази у рукама крупних капиталиста, док у осталим слојевима становништва влада оскудица и велика тражња за њим, па је отуда производни кредит мање развијен од других облика кредита.” [8] Анализирајући капиталистички систем, сматрао је да су кризе неизбежне, при чему је мислио на структурне кризе. До криза долази услед минималне штедње, спорог обрта циркулирајућег капитала, недовољних обртних средстава и превеликих инвестиција.

У делу „Банке и банкари” Спасић разматра настанак банака, њихове функције и улогу у друштву. У самом уводу књиге наводи да се углавном користио енглеским писцима, јер су они „најдаље дотерали од свију народа у овој грани” [9]. Говорећи о новчаним кризама, Спасић сматра да се „новчане панике” најчешће јављају у трговачким земљама, долазе обично после срећних времена, трговачког и економског напретка. Весници новчаних криза су мали интерес на капитал, раст цена робе и раст спекулативних послова. При анализи новца Спасић се користио Смитовом методом. Није прихватио квантитативну теорију новца, сматрајући да се вредност новца утврђује радом који је утрошен у производњи племенитих метала. Новац може да мери вредност роба „само зато што је и сам вредност, и то вредност по превасходству, на име вредности најтананија и најсавршенија од свију вредности које ми познајемо” [8].

Алекса Спасић спада у либералне економске писце. Био је познавалац Мила, Мек Кулоха и Рикарда. Нарочито су принципи „lesse-fera” наглашени у његовим књигама „Државе и финансије” и „Финансије и народи”. У својим делима захтевао је економске и политичке слободе, залагао се за буџетску контролу и равнотежу. Тражио је ново уређење правне државе, финансијске администрације и уређење законодавства, при чему би морао да се укине гломазни бирократски апарат у Србији. Спасић је у својим радовима критиковао владу кнеза Михаила и његов апсолутизам, тражећи више либерализма у економском и политичком животу Србије. У области економије нарочито су важни били његови ставови о теорији радне вредности и о новцу, који су за седамдесете године 19. века били изузетно напредни.

Коста Цукић

Средином педесетих година у Србију се враћају први државни питомци који су студирали у иностранству, доносећи идеје вулгарне економије и историјске школе. Неки од њих били су либерали, а други конзервативци. Либерали преовлађују до стицања независности. Од 1878. године, због неопходности државне интервенције ради заштите развоја домаће индустрије, доминирају економски писци који се залажу за државну интервенцију. У тим условима јавља се и Коста Цукић⁶ са својим

⁶ Коста Цукић је био истакнути српски економиста, професор државних наука у Лицеју, министар привреде и просвете кнеза Михаила. Представљао је Србију у страним престоницама и био члан Српског ученог друштва. Рођен је у Краљеву, школовао се у Аустрији и Немачкој, докторирао је код хајделбершког професора Карла Рауа. Био је први писац уџбеника економске науке у Србији. Заслужан је за оснивање Управе фондова, за реформе пореза и увођење бакарног новца. У време док је био министар просвете, Цукић је доста допринео да се Лицеј претвори у Велику школу.

идејама које означавају крај камерализма. Цукићева „Државна економија” била је прво систематско дело из области политичке економије у Србији. Писана је под утицајем Рауа, као спој неокамерализма и концепција Адама Смита. Прихватајући Смита и Сеја и повезујући их са камералистичком политиком, објашњава се његова приврженост просвећеном апсолутизму кнеза Михаила. Написавши ово дело, прво систематско дело из политичке економије у Србији, Цукић је увео нашу земљу у токове светске економске науке. Иако је пре њега било покушаја да се напише једно систематско економско дело, Коста Цукић је једини успео да целокупну економску проблематику преточи у дело на народном језику.

Трећи део његовог тротомног дела који обухвата финансијску политику назвао је „Финансије”. „Финансије су наука по којој се врши умножавање, чување и потрошња државног имања. Старање и рад владе око стварних добара је владина економија, а предмет те економије је владино или, у ужем значењу, државно имање. Како ће се ово имање на најкориснији начин и за владу и за народ повећати и трошати показује нам владина економија, једном речју финансије”. [10] Цукић сазрева са радом у државној служби. Напустивши свој младалачки либерализам, постаје конзервативац и залаже се за државну интервенцију. Добро је познавао улогу државе и, као финансијски стручњак, спроводио финансијске реформе. Један од приоритета економске политике била је реформа пореског система. До тада је порески систем у Србији био неуређен, а при прикупљању пореза често су се јављале злоупотребе.

Цукић је у сва три тома „Државне економије” говорио о новцу и кредиту. Покушао је да да формулу количине новца која циркулише у току једне године у једној земљи, множећи број обртаја са сумом новца.

У време док је био министар финансија основана је Управа фондова. Цукић је одиграо важну улогу у њеном оснивању. Управа фондова послужила је за ослобођење сељака зеленашког дуга. Циљ је био да се јефтиним пољопривредним кредитом ликвидира зеленаштво. Управа фондова је као кредитни завод користила постојеће фондове и приватна средства као свој основни капитал којима директно даје кредите сиромашнима.

Цукић је детаљно анализирао државне расходе и закључио да државне установе имају велике издатке. Јавно је изнео да у Србији цивилна листа има највеће учешће у буџету од свих европских земаља, због чега је био смењен са Катедре на Лицеју и послат у државну администрацију. Касније је заступао сасвим супротно гледиште. За Цукићеву економску политику и за њега као министра финансија професор Пејић каже да му је „поред свог патриотизма и научне и стручне савесности... недостајала теоријска доктрина, која би одговарала потребама Србије његовог времена. Цукић није имао довољно практичног духа да економску теорију повеже са привредном праксом, он је више био економско-просветитељски тип научника који се у улогу државе у привреди веома добро разумевао, али не и у улогу трговца, сељака и у практичне привредне проблеме. Али ни због самих историјских прилика није могао да учини више”. [1]

Цукић је имао високу патриотску свест, био је савестан економски писац просветитељског духа. У свом тротомном делу он се удаљава од камералистичких схватања и приближава Смиту. Комбиновањем теза на линији Смит – камерализам, које је преузео од Рауа, утицао је на развој вулгарне економије у Србији. Цу-

кић је одбацио национални систем политичке економије, јер је искуство показало да је народ срећнији међу срећним суседима, „...а не као што Лист и неки још мисле, да само из пропасти других народа наше благостање извести можемо”. [1]

Цукић је сматрао да је државна интервенција потребна да би се Србија извукла из вековне заосталости, али само интервенција у области спољне трговине. Карактеристична је његова комбинација унутрашњег либерализма и неокамералистичке државне интервенције. Његово заокружено и систематско дело означава увођење Србије и српске економске мисли у светску. „Његов допринос је био у томе што после његовог дела није било повратка уназад”. [1]

Закључак

Концепције о слободној трговини, преузете од енглеске и француске вулгарне политичке економије, у Србији су развијали, у првој половини 19. века, трговци, банкар и учени људи који су се школовали у иностранству. До захтева трговаца за економским либерализмом довела је апсолутистичка политика кнеза Милоша, оличена у грубим методама акумулације капитала. Борба за либерализам значила је за Србију борбу за економско и политичко осамостаљивање од Турске. У Србији је продор либералистичких идеја каснио за развијеним европским државама. Битни предуслови за нове идеје били су развој мануфактуре и трговине, тако да је продор ових идеја омогућен четрдесетих година 19. века.

Допринос аутора приказаних у овом раду посебно је значајан, имајући у виду чињеницу да је период у којем су стваране њихове идеје праћен различитим борбама идеолошке природе. Економска мисао је, упркос различитим притисцима, успела да оствари свој циљ – више либерализма у економском и политичком животу Србије.

Литература

[1] Пејић Л., *Развој економске мисли у југословенским земљама до Првог и у Југославији између два светска рата*, Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд, 1986.

[2] Пејић Л., *Југословенски меркантилисти*, Смедерево, 1979.

[3] Миланковић У., *Наше време*, Београд, 1847.

[4] Јовановић С., *Влада Милана Обреновића*, Београд, 1934.

[5] Мијатовић Ч., *О условима успеха*, Београд, 1892.

[6] Мијатовић Ч., *Извод из политичке економије*, Београд, 1867.

[7] Јовановић К., *Начела народне економије за сваког*, Београд, 1872

[8] Спасић А., *Новац и кредит*, Гласник српског ученог друштва, Београд, 1870.

[9] Спасић А., *Банке и банкар*, Приступ, Београд, 1870.

[10] Цукић К., *Државна економија*, Финансије, Београд, 1853.

[11] Жупљанић М., Регионална држава, *Одитор*, бр. 3, 2012, стр. 4-11.